

האם מזיק נפסל לעדות?

הפוסקים נחלקו האם המזיק ממון חברו (במזיד) נפסל בשל כך לעדות.¹ [לצורך הדיון נקדים כמה כללים לגבי פסילה לעדות: א. יהודי שעבר במזיד על לאו דאורייתא שנענשים עליו במלקות נפסל לעדות. ב. העובר על עברה שיש בה חמס נפסל לעדות, גם כאשר אין עליה מלקות.² ג. המבטל מצוות עשה לא נפסל לעדות.³ ד. מי שעבר על איסור דרבנן אינו נפסל מן התורה לעדות.⁴]

מרדכי ופני יהושע פוסלים מזיק לעדות

1. כתב הב"ח⁵:

וראיתי במרדכי הארוך⁶ בשם ה"ר יקיר דהמזיק לחבירו במזיד, אף על פי שדעתו בשעה שמזיק לשלם לו ההיזק, נקרא רשע דחמס, כדאשכחן בסוף פרק הכונס (ב"ק ס, ב) במעשה דודד שרצה להדליק גדישים של שעורים כדי לשלם גדישים של עדשים קרי [=הגמרא] ליה [=לאדם שמזיק ומתכוין לשלם] "חבול ישיב רשע גזילה ישלם" [=ודורשת הגמרא שם: אף על פי שגזילה משלם רשע הוא], אלמא דרשע גמור הוא וראוי לפסלו לעדות ולשבועה. והוא הדין חובל בחבירו במזיד... הרב יקיר (המובא במרדכי) פוסל את המזיק מטעם רשע דחמס.

2. בחידושי פני יהושע⁷ כתב בתוך דבריו:

... ובאמת צ"ע לדינא, מאן דמזיק ממון חבירו בידים אי מיקרי גזלן לענין [=פסילה לעדות]? ומלשון הפוסקים לא מצינו דפסול אלא מסור לחוד [=ולא מזיק רגיל]. אלא מסברא נראה דפסול, דמה לי גזול לעצמו ומה לי גזול על מנת לאבדה? ואע"פ שמשלם הזיקו, מ"מ פושע מיקרי ולא גרע מחמסו. וכן משמע מסוגייתנו מלשון המפרשים דמבעיר בכוונה וכן בטש בכספתא מיקרי גזלן גמור. וצ"ע. נראה שמסקנת פני יהושע היא שמזיק פסול לעדות, ונחשב רשע דחמס, כמו כל גזלן.⁸

מהרי"ט ומהרש"ל מכשירים

בשו"ת מהרי"ט⁹ סובר שאם הכה את חברו באופן שחייב לשלם לא נפסל לעדות, משום שזהו לאו הניתן לתשלומים.

גם בספר ים של שלמה¹⁰ כתב בתוך דבריו בדרך אגב:

¹ הרבה מקורות שהבאתי בהמשך המאמר לקוחים מספר אמרי בינה, חו"מ, הלכות עדות סימן לג. שם הדברים מופיעים באופן קצר, תוך כדי פלפול. סידרתי אותם כאן מחדש. חלק מהמקורות פירשתי באופן שונה.

² מקור לא' וב': רמב"ם עדות פרק י הלכות ב, ד, חו"מ לד, א והגהת הרמ"א.

³ נתיבות המשפט סימן לד ס"ק א.

⁴ חו"מ לד, ג. יש בזה נ"מ: מי שנפסל מדרבנן נפסל רק על ידי הכרזה, ולחומרא מתחשבים בעדותו והקידושין חלים.

⁵ חו"מ סימן לד אות יב.

⁶ זוהי נוסחה אחרת של המרדכי שלא נדפסה, והדברים אינם מופיעים בנוסח המרדכי שבפנינו בסנהדרין.

⁷ בבא קמא דף סב עמוד א.

⁸ בספר אמרי בינה (הלכות עדות סימן לג) הביא את דברי פני יהושע הנ"ל, ומדייק מדבריו שרק אם הגביה על מנת להזיק נקרא גזלן ופסול לעדות, אבל עצם הנזק אינו פוסל.

לעני"ד אין זו כוונת הפני יהושע, ואין כוונת הפני יהושע בדבריו "גזול על מנת לאבד" למצב שבו הוא מגביה את החפץ מתוך מחשבה לאבד אותו אחר כך. כוונת הפני"י היא שעצם העובדה שהוא מזיק היא סוג של גזל, וכפי שכתב ר' יונה (הובא במאמר הקודם) שמזיק עובר באיסור גזל. וכן מוכח מדבריו של הפני יהושע, שהשווה זאת למבעיר בכוונה ובטש בכספתא, ושם הרי לא היתה הגבחה, ואעפ"כ הפני יהושע קורא להם גזלן גמור.

⁹ חלק ב, אה"ע סימן מג (קרוב לסוף התשובה).

¹⁰ ב"ק פרק ו סימן ל.

... אפילו לרבנן, דאירי במדליק בשל חבירו. מ"מ לא הוי רשע כגזלן. ותדע [=שמזיק אינו נחשב רשע כמו גולן], **דלא מצינו מזיק ממון חבירו בידים פסול לעדות**. ודווקא מוסר ממון של ישראל בידים הוא [=שנפסל לעדות,¹¹ משום] דחמור יותר, אבל לא מזיק, אפילו להכעיס. ודווקא מוסר, דהוי רשע כגזלן, ראוי לדמותו לגזלן.¹²

מסקנה: לדעת המרדכי לפני יהושע מזיק נפסל לעדות, ולדעת מהרי"ט ומהרש"ל אינו נפסל.

הסבר המחלוקת

אין לפסול את המזיק בתורת עבריין רגיל העובר על לאו שבתורה, משום שעבירת הנזק אינה מחייבת מלקות (שכן זהו לאו הניתן לתשלומים). המחלוקת בין הפוסקים הני"ל היא האם יש לפסול את המזיק (למרות שאינו לוקה) בתורת רשע דחמס, שנפסל למרות שאין בו חיוב מלקות (כפי שדרשו חכמים, בבלי סנהדרין כז, א: "אל תשת חמס עדי"). המרדכי כתב שהמזיק "נקרא רשע דחמס".¹³ לדעת מהרי"ט ויש"ש מזיק לא נחשב רשע דחמס. נראה שנחלקו בהגדרה של "חמס": לדעת מרדכי לפני כל הפסד ממון הזולת נחשב 'חמס', ולדעת מהרי"ט ויש"ש רק לקיחת ממון הזולת לעצמו נחשבת 'חמס'.

'חמס' בלשון התנ"ך הוא מילה נרדפת לגזל. במאמר 'האיסור להזיק והקשר בין האיסור ובין חובת התשלום' הבאתי מקורות שונים שכתבו הראשונים לאיסור להזיק. ר' יונה כתב שעובר באיסור "לא תגזול", וראשונים אחרים לא הזכירו לאו זה לגבי מזיק, אלא מנו סיבות אחרות. מסתבר שמחלוקת המרדכי ומהרי"ט נובעת ממחלוקת זו: אם המזיק עובר בלאו של "לא תגזול" נחשב המזיק רשע דחמס, ואם אינו עובר בלאו זה (אלא רק על לאו של "לא תשנא את אחיך" וכדומה) לא נחשב רשע דחמס.¹⁴ נחלקו האחרונים האם פסול רשע לעדות הוא מטעם חשש שהוא משקר, ויש שחילקו שרק רשע דחמס מטעם חשש משקר. [ראה המקורות שהבאתי ביחס לשאלה זו ב'לקט מראי מקומות' ערך 'רשע']. (לעני"ד כל פסול רשע מטעם חשש משקר, ואין כאן המקום להרחיב בהוכחות לכך). לפי זה נראה שהמחלוקת היא האם רק מי שלוקח ממון אחרים לעצמו חשוד להעיד עדות שקר מחמת חימוד ממון, או שכל מי שממון הזולת קל בעיניו חשוד להעיד שקר.

הערות נוספות למחלוקת זו

א. המרדכי הביא ראיה שמזיק נקרא רשע מהסוגיה בב"ק שבה משתמשת הגמרא בפסוק "חבול ישיב רשע גזילה ישלם" ביחס למזיק. מהרי"ט בתוך דבריו התייחס גם כן לגמרא זו (למרות שלא ראה את דברי המרדכי), ודחה: אמנם בלשון הנביאים הוא קרוי רשע, אבל לא בלשון התורה. ולכן אינו פסול מדאוריתא לעדות מטעם רשע.¹⁵

כיצד המרדכי מחשיב אותו רשע על סמך פסוק בנביא? אמרי בינה מסביר שלדעת המרדכי גם העובר על איסור מדברי קבלה נחשב רשע. לעני"ד נראה להסביר את שיטת המרדכי באופן שונה: א. הפסוק בדברי קבלה "חבול ישיב רשע גזילה ישלם" איננו מקור הפסול, אלא רק גילוי מילתא שגם המזיק ומשלם את הנזק נקרא רשע, אבל עצם הפסול הוא מדאוריתא, משום רשע דחמס. ב. ההוכחה של המרדכי שמזיק

¹¹ כפי שמבואר בדברי הפוסקים – ראה להלן בהמשך המאמר.

¹² גליון רע"א לשו"ע חו"מ סימן צב (ובליקוטים ב"ק סב, א) מביא דברי רש"ל, ומעיר שמרדכי חלוק עליו.

¹³ וכן פני יהושע פסל משום שהמזיק נחשב כגזלן, וגזלן עצמו הרי נפסל משום רשע דחמס.

¹⁴ אפשר לדחות ולומר שגם מהרי"ט ומהרש"ל סוברים (כמו ר' יונה) שהמזיק עובר על איסור "לא תגזול". אבל אעפ"כ אינו נחשב רשע דחמס, שכן רק הלוקח חפץ הזולת לעצמו נחשב חמסן. אלא שאפשרות זו לא נראית בעיני: אם נניח כדברי ר' יונה שהנזק נקרא "גזול", למה לא ייקרא גם "חמס"?

אפשר לדחות גם לכיוון ההפוך: אולי מרדכי לפני אינם סוברים שהמזיק עובר איסור "לא תגזול" (רק ר' יונה חידש דבר זה, ומסתימת ראשונים אחרים משמע שלא סברו כך), ואעפ"כ הם סוברים שהעבירה של הנזק (הנובעת ממקור אחר) מוגדרת בתורת חמס. גם אפשרות זו אינה מסתברת בעיני כל כך: אם האיסור להזיק נובע מהלאו של "לא תשנא את אחיך" (למשל), לא מסתבר שהמזיק נחשב רשע דחמס, גם אם גרם נזק לממון הזולת.

¹⁵ בספר אמרי בינה כבר עמד על כך שהמרדכי חולק על פסיקת מהרי"ט.

על מנת לשלם נקרא רשע אינה מסתמכת כלל על הפסוק בנביא, שכן הפסוק אינו מתייחס כלל למעשה של דוד (אפילו בדרך דרוש)! ההוכחה היא מסוגיית הגמרא בב"ק (ס,ב), שמשמשת בפסוק למקרה של נזק על מנת לשלם, ומזהה ניתן להוכיח שבעיני הגמרא פשוט מסברה שמזיק על מנת לשלם נקרא רשע.

ב. במאמר 'האיסור להזיק והקשר בין האיסור ובין חובת התשלום' הבאתי מקורות שונים שכתבו המפרשים לאיסור גזל. חלק מהמקורות הם מצוות עשה: ואהבת לרעך כמוך, וחי אחיך עמך, השבת אבידה.

אם נניח שהאיסור להזיק נובע רק מביטול מצוות עשה, נראה פשוט שאין לפסול את המזיק לעדות, שכן המבטל עשה אינו נפסל לעדות.¹⁶ אבל בדברי מהרי"ט מבואר שלדעתו המזיק עובר בלאו, ולמרות זאת אינו נפסל לעדות, משום שזהו לאו שלא לוקים עליו.

ג. כאמור לעיל, העובר על לאו שאין בו מלקות (ואינו לאו דחמס) לא נפסל לעדות. בספר אורים ותומים (לד,א) חידש דין הגיוני: כאשר הסיבה שאין מלקות היא מחמת קולת העברה, כגון לאו שאין בו מעשה שאין לוקים עליו, אכן לא נפסל העבריין לעדות. אבל העובר על לאו הניתן לתשלומין או לאו הניתק לעשה אין זו עברה קלה יותר. ראה לדבר: אם לא ניתן לתשלומין, או שביטל את האפשרות לקיים את העשה, לוקה על הלאו! לכן לדעת התומים אפילו אם עדיין ניתן לתשלומים או ניתק לעשה פסול לעדות.¹⁷

מהרי"ט מכשיר את עדות המזיק ממון משום שהאיסור להזיק הוא לאו הניתן לתשלומים. מבואר שלא סבר כסברת התומים.¹⁸ גם מדברי המרדכי (שפסל את המזיק לעדות) משמע נגד התומים, שכן הוא פסל רק משום שנחשב רשע דחמס (וטרח להוכיח זאת מהסוגיה ב"ק ס,ב). לפי התומים יש לפסול את המזיק גם אם אין זה רשע דחמס, משום שעובר על לאו.¹⁹

אברהם יהודה רוט

¹⁶ ניתן לדחות ולומר שהכלל שמבטל עשה לא נפסל לעדות, נאמר ביחס לביטול עשה רגיל, אבל כאשר העבירה קשורה לחמס (כגון מזיק ממון חברו) יש לפסול גם בביטול עשה. אבל לא מסתבר בעיני כך.

¹⁷ ישנם אחרונים החולקים על התומים. ראה בדברי התומים שבאמצעות חידושו בא ליישב קושיית האחרונים. ואכמ"ל.

¹⁸ כנראה שלדעתו מטעם לא פלוג נקבע תמיד הכלל שעברה שאין עליה מלקות כשר לעדות.

¹⁹ אבל יתכן שמרדכי כתב לרווחא דמילתא את האמת: שנחשב רשע דחמס. והוא הדין גם אם אין זה רשע דחמס, יש לפסלו ככל עבריין העובר על לאו הניתן לתשלומין.

שיריים :

שו"ת מהרי"ט חלק ב - אבן העזר סימן מג

ולפי עדות העד השני שדחפה והפילה לארץ אי עבד הכי בר מלקות הוא אם אין בה שוה פרוטה, כדאמרינן באלו נערות: "הכהו הכאה שאין בה שוה פרוטה לוקה" דהא לא מחייב ממון, ומשום דהויא הכאה שיש בה תשלומים מפטר ממכות והו"ל כגנב וגזלן, ובאביו ואמו באין בה ש"פ חייב מלקות ולא הוי ניתק לאזהרת מיתת ב"ד הואיל ובענין זה לא נתן דמסתמא ליכא חבורה הואיל ואין בה ש"פ. והמרים יד על חברו כתב במרדכי דפסול כיון דנקרא רשע דכתיב ויאמר לרשע אף על גב דלא לקי מ"מ רשע מקרי.

ותימה הוא נמצא האומר לעשות יתר מן העושה מעשה, שאילו הכה את חברו ויש בו ש"פ וכן הכה אביו ואמו ולא עשה בהם חבורה לא נפסל!

ואפשר דכל דבר שיש לו תשלומי ממון הואיל והתורה פטרנו ממלקות לא מקרי רשע ואף על פי שעדיין לא שלם הממון מאחר שניתק לתשלומין עליו לשלם ולא מקרי רשע.

וא"ת והא כתיב חבול ישיב רשע גזלה ישלם ודרשינן בפרק הכונס אף על פי שגזלה ישלם רשע מקרי?

וי"ל דרשע דדברי קבלה לא חשיב רשע לענין מה שפסלה תורה לעדות

וא"ת ומנ"ל דמשום דהרים יד נקרא רשע דילמא משום דרשע הוא דקי"ל כל מקום שנאמר נצים נצבים אינן אלא דתן ואבירם ודרשו עוד למה תכה רעך רשע שכמותך ועוד קשה אמאי אקרי רשע משום שבקש להכות והכתיב בעמך בעושה מעשה עמך ובסוף פרק איזהו נשך אמר ראיתו נוהג שלא כשורה מנין שאתה רשאי לשעבדו שנאמר ובאחיכם בני ישראל וכו'

ויש לומר כיון דגם הוא רשע כמותו אינו רשאי להכותו ואכתי מנ"ל דרשע מקרי דילמא הא אתא לאשמועינן דאע"ג דרשע היה המוכה הואיל וגם זה הוא רשע אינו רשאי להכותו וי"ל דמשמע ליה ויאמר לרשע מכלל שחברו צריך דומיא דוהיה אם בן הכות הרשע וליתא דתרווייהו רשיעי הוּו אלא ה"ק האי רשע בדינו הוי ואפשר דדברי הגדה הם ולא עיקר דרשא. ויש לחוש בזה להחמיר.